

Bachilleras, marisabidillas i sabiondas. Les dones al sistema universitari (1868-1977)

Bachilleras, marisabidillas and sabiondas. Women at the university system (1868-1977)

CLARA SOLBES BORJA

Universitat de València, Espanya

Clara.Solbes@uv.es

ORCID ID: 0000-0001-7119-8294

ELENA SOLBES BORJA

Universitat de València, Espanya

Elena.Solbes@uv.es

ORCID ID: 0000-0001-6625-7755

ISABEL BENAVENT MONTORO

Universitat de València, Espanya

Isabel.Benavent@uv.es

ORCID ID: 0000-0001-9314-2830

Resum: L'article mostra el resultat de la recerca realitzada en el marc de l'exposició "*Bachilleras, marisabidillas i sabiondas. Les dones al sistema universitari (1868-1977)*", la qual, a mode d'estat de la qüestió, proposava un recorregut històric que mostrava la progressiva inclusió de les dones al sistema universitari espanyol, tot parant especial atenció al cas de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València. Els qualificatius del títol al·ludeixen als mots amb què eren insultades algunes de les primeres dones matriculades a la universitat. El recorregut s'inicia amb la irrupció de les dones a la Universitat, produït al Sexenni democràtic, i va mostrant el gradual augment de dones matriculades com a estudiants, però també l'aparició de les primeres professores, com és el cas d'Olimpia d'Arozena, llicenciada en Història i la primera professora de la Universitat de València. Avançant en el temps, s'analitza el període de la Segona República, la Guerra Civil i el Franquisme, quan s'aconsegueix la quasi paritat entre l'alumnat i quan irromp la primera generació relativament important en termes numèrics de professores a la Facultat de Filosofia i Lletres. Finalment, s'ha pres l'any 1977 com a fi de l'estudi, per l'organització de les I Jornades de la Dona del País Valencià a la Facultat d'Econòmiques de la Universitat de València.

Paraules clau: universitat, història de la universitat, història de les dones, estudis de gènere, història de l'educació

Abstract: The article shows the result of the research carried out in the framework of the exhibition “Bachilleras, marisabidillas y sabiondas. Women in the university system (1868-1977)”, which, as a state of the question, proposes a historical journey that shows the progressive inclusion of women in the Spanish university system, paying special attention to the case of the Faculty of Philosophy and Letters of the University of Valencia. The adjectives in the title allude to the words with which some of the first women enrolled in the university were insulted. The article begins with the irruption of women in the University, in the Democratic six-year term and shows the gradual increase of women enrolled as students, but also the appearance of the first female professors, as in the case of Olimpia de Arozena, a graduate in History and the first female professor at the University of Valencia. Moving forward in time, we analyze the period of the Second Republic, the Civil War and Franco’s regime, when almost parity among the student body was achieved and when the first relatively important generation of women professors in the Faculty of Philosophy and Letters burst into the Faculty in numerical terms. Finally, 1977 has been taken as the end of the study, due to the organization of the I Jornades de la Dona del País Valencià in the Faculty of Economics of the Universitat de València.

Key words: university, university history, women’s history, gender studies, history of education, history of education.

1. INTRODUCCIÓ

La investigació realitzada per a la redacció d’aquest article és fruit d’una exposició que portava per títol el d’aquest mateix text i que va tenir lloc gràcies al suport de la Unitat d’Igualtat i de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València. L’exposició va itinerar per diversos facultats de la universitat —la de Magisteri, la de Enfermeria i Podologia, i la de Filologia, Traducció i Comunicació— entre els anys 2021 i 2022. Donada la manca de referents i de coneixement entre la comunitat universitària sobre la història de les dones al sistema educatiu —i, en concret, en l’àmbit de la universitat— era necessària la tasca de divulgació que es va veure impulsada, en part, per la presència de dita exposició als halls de les facultats que la van acollir.

Fig. 1. Imatge de difusió de l’exposició *Bachilleras, marisabidillas i sabiondas. Les dones al sistema universitari (1868-1977)*, a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València.

Una vegada finalitzada l'exposició, i després d'haver impregnat la quotidianitat de l'alumnat, el professorat i la resta de persones que treballen diàriament als campus de la Universitat de València, presentem aquest article a mode d'estat de la qüestió que mostra, de manera panoràmica, quines són les claus per entendre la situació actual de les dones al sistema universitari espanyol a partir dels seus antecedents històrics. El text es configura, per tant, a partir d'un recorregut històric que fa palesa la progressiva inclusió de les dones al sistema universitari, tot parant especial atenció al cas de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València. Els qualificatius del títol —*bachilleras*, *marisabidillas* i *sabiondas*— al·ludeixen als malnoms amb què eren insultades algunes de les primeres dones matriculades a la universitat. Amb la seua inclusió al títol pretenem resignificar aquests insults i donar a les dones l'espai que mereixen a la història de l'educació.

Fig. 2. Exposició a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València (març-juny 2021).

Fig. 3. Exposició a la Facultat de Magisteri de la Universitat de València (juny 2021).

2. L'ARRIBADA DE LES DONES A LA UNIVERSITAT

La irrupció de les dones a les aules universitàries es va produir a les darreres dècades del segle XIX. La universitat vuitcentista estava caracteritzada per l'elitisme, amb un alumnat masculí i procedent de la burgesia. No hi havia legislació específica que impedira la matriculació de les dones a la universitat perquè no era una opció que tinguera cabuda en l'ima-

---

ginari de l'època. La societat estava marcada per una separació d'esferes que atorgava als homes l'espai públic i recloïa a les dones a l'espai domèstic amb el model de "l'àngel de la llar" com a màxim exponent.

El primer tombant va arribar a finals del Sexenni democràtic (1868-1874), quan unes poques dones com Dolors Aleu, Elena Maseras o Martina Castells es van matricular amb un permís especial en la universitat. Al llarg de la dècada dels huitanta, van començar a legislar-se un conjunt de lleis que entrebancaven l'accés de les dones als estudis universitaris. Malgrat la legislació, algunes dones, molt poques, van aconseguir cursar carreres universitàries i inclús van arribar a doctorar-se (Flecha 1996). En el cas de la Universitat de València, com ha apuntat Vicenta Verdugo (2012), Concepción Aleixandre Ballester i Manuela Solís Clarás van ser les primeres en llicenciar-se en Medicina l'any 1889.

Entre 1874 i 1910 es matricularien a la Universitat de València un total de 13 dones, 10 d'elles a Medicina i les 3 restants a Ciències. Les primeres universitàries, com podem comprovar, es van decantar generalment per la medicina, especialitzant-se en la seua majoria en ginecologia o pediatria. Aquestes especialitats estaven vinculades a les cures i, per tant, encaixaven amb el model de feminitat hegemònic. La majoria procedien de famílies burgeses amb una estabilitat socioeconòmica que els permetia afrontar les despeses que suposaven els anys d'estudi (Flecha 1996: 217). Aquestes primeres universitàries van constituir una veritable excepcionalitat. El món de la cultura i, més concretament, l'universitari era elitista i estava fora de l'abast de la major part de la població. Al 1900, Espanya comptava amb 18 milions i mig d'habitants, dels quals el 63,6% eren analfabets. Un 71,4% de les dones no sabia ni llegir ni escriure. L'educació de les dones va ser una qüestió fonamental per certs sectors intel·lectuals, molts vinculats al krausisme i a la Institución Libre de Enseñanza (Aguado, Ramos 2002: 16-17).

Taula 1. Dones matriculades a la Universitat de València (1874-1910). Font: Baldó, M. (1999). La població de la Universitat de València al segle XX. *Saitabi*, 49, 31.

Període	Medicina	Ciències	Total
1874-75	1		1
1875-82			
1882-83	1		1
1883-88	2		2
1888-89	2	1	3
1889-94			
1894-98	1		1
1898-99	1	1	2
1899-906			
1906-07	1	1	2
1907-10	1		1

El segon punt d'inflexió va arribar el 1910, any en què es va permetre oficialment l'entrada de les dones a la universitat. Aquest fet va promoure, l'any 1915, la fundació de la Residencia de Señoritas a Madrid. Vinculada a la Institución Libre de Enseñanza i dirigida per María de Maeztu, va acollir les joves que arribaven a la capital per estudiar oferint-los allotjament però també, i més important, un ambient on desenvolupar-se intel·lectualment o, parafrasejant a Virginia Woolf, "un espai propi".

No obstant això, les primeres universitàries no sols van haver de fer front a la cursa d'obstacles administratius, sinó que també a una forta estigmatització social. Fins i tot van haver de lluitar contra el rebuig de molts dels seus professors i dels propis companys d'aula. Van ser anomenades despectivament com "bachilleras", "marisabidillas" o "sabiondas", van ser acusades d'anar a la universitat per buscar un marit i la seua intel·ligència també va ser posada en qüestió tot afirmant que els professors eren més benivolents amb elles per ser dones (Flecha 1996: 53). Fins i tot, intel·lectuals vinculats a la Institución Libre de Enseñanza, que veia en l'educació femenina una de les claus de la modernització del país, considerava que el lloc de les dones no era el món universitari.

La situació va començar a canviar de manera molt gradual a partir dels anys vint, moment en el qual trobem les primeres alumnes a la facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València. La segona dècada del segle XX va suposar una reconfiguració de les identitats femenines. El moviment feminista, internacionalitzat a finals del XIX, i la Primera Guerra Mundial, amb el treball de les dones a la rereguarda, van qüestionar els pressupostos vuitcentistes sobre la inferioritat intel·lectual de les dones. Es va produir, així, una multiplicació dels models de feminitat amb el fenomen de la "dona moderna" com a màxim exponent de transgressió dels rols de gènere. Paral·lelament, en Espanya el pensament feminista va passar de demandes socials a demandes plenament polítiques i es va produir un augment considerable de l'associacionisme femení. Va destacar especialment la proposta del Lyceum Club, creat al 1926 per María de Maeztu, com un espai intel·lectual exclusivament femení, laic, amb projeccions polítiques i molt vinculat a la Residencia de Señoritas i a la primera generació d'universitàries. Moltes de les dones que van passar per les seues files, com és el cas de Victoria Kent o Margarita Nelken, acabarien tenint una presència destacada en la Segona República.

Al llarg de la dècada dels anys vint, les universitàries espanyoles van anar incrementant de forma gradual, tot i seguir sent una excepcionalitat. De 345 dones matriculades al curs 1919-1920 es va passar a 1744 al curs 1929-1930 (Montero 2009: 111). Si els primers anys la majoria triaren la carrera de Medicina, a partir dels anys vint aquesta va ser desbancada per Farmàcia. La segona opció més triada va ser Filosofia i Lletres: el 25,7% de les dones es decantava per aquesta opció. Aquesta carrera comptava amb 111 alumnes a l'inici de la dècada que al final de la mateixa havien esdevingut 411, és a dir, un 9'6% del total de l'alumnat (Montero 2009: 113-114). Les raons responen, de nou, als estereotips de gènere imperants a l'època. Regentar una farmàcia i donar medicaments era vist com una extensió de les tasques que els discursos científico-filosòfics del moment consideraven naturals de les dones. Filosofia i Lletres permetia fer oposicions al cos d'arxivers, bibliotecaris i arqueòlegs, així com ser catedràtic d'institut. Tenint en compte que al 1918 es va permetre a les dones accedir al funcionariat, aquesta era també una opció relativament viable per

desenvolupar una carrera professional.

En la Universitat de València, tanmateix, les xifres van variar respecte a la resta de l'Estat per no disposar d'estudis de farmàcia. La Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València havia estat creada al 1857, al caliu de la Llei Moyano, però les primeres alumnes dones no es matricularien fins els anys vint (Baldó 1997). La primera estudiant va ser María Ascensión Chirivella, qui va obtenir el grau en 1915, especialitzada en Història. Després, de manera progressiva, anirien augmentat amb la incorporació, el curs 1923-1924, de nou dones matriculades. Tal i com afirma Vicenta Verdugo (2012), aquesta promoció va estar caracteritzada pel seu activisme acadèmic, cultural i polític. Entre aquestes joves es trobava Olimpia Arozena, llicenciada en la secció d'Història amb premi extraordinari el 1929. Arozena es va convertir en la primera professora de la Universitat de València i va desenvolupar la seua tasca com a professora concretament com ajudant del cos docent des de 1930 fins al 1936. Tot i ser destacable per ser la primera professora, va ser una experiència aïllada i mai va arribar a obtenir la titularitat de la plaça (Navarro i Chismol 2014: 479-489).

Taula 2. Dones matriculades a la Universitat de València (1919-1930). Font: Montero, M. (2009). *La conquista del espacio público: Mujeres españolas en la universidad (1910-1936)*. Madrid: Minerva Ediciones, 113.

Curs	Dret	Medicina	Filosofia i Lletres	Ciències	Farmàcia
1919-1920	9	58	80	114	81
1920-1921	10	75	111	150	112
1921-1922	13	96	154	200	149
1922-1923	14	106	164	245	207
1924-1925	18	131	261	274	350
1927-1928	71	166	441	395	596
1929-1930	86	199	460	222	777

Taula 3. Alumnes matriculats a la Universitat de València (1919-1930). Font: Montero, M. (2009). *La conquista del espacio público: Mujeres españolas en la universidad (1910-1936)*. Madrid: Minerva Ediciones, 2009, 113.

Curs	Nombre d'homes	Nombre de dones	Total	% homes	% dones
1919-1920	21.813	345	22.158	98,5	1,5
1929-1930	31.814	1.744	33.557	94,8	5,94,82

---

3. LES MESTRES DE LA SEGONA REPÚBLICA

La instauració de la Segona República va comportar la modernització de l'Estat mitjançant l'elaboració d'una nova Constitució, la democratització i la secularització. Malgrat que les dones no van poder votar en les eleccions del 12 d'abril de 1931, bona part d'elles van rebre el nou règim amb grans esperances per acabar amb les desigualtats i discriminacions que patien i van participar en les celebracions que hi hagué arreu del país el 14 d'abril.

L'article número 48 de la Constitució de 1931 establia que l'educació havia de ser obligatòria entre els 6 i els 12 anys, gratuïta i laica. Una de les principals preocupacions del nou règim va ser la difusió de l'educació i de la cultura entre les classes populars i mitjanes, donat que bona part d'elles eren analfabetes. En 1930, el 47,51% de les dones i el 36,92% dels homes espanyols eren analfabets, mentre que a la província de València les xifres ascendien a un 49,64% i un 38,45%, respectivament (Valero 2020: 61). Per fer front a aquesta situació, es van crear escoles i instituts arreu de l'Estat i es va intentar aplicar la coeducació, tot i que aquest model d'ensenyament sense distinció de gènere no es va consolidar en tots els centres. Com ha mostrat Carmen Agulló a les seues investigacions (2020), les mestres republicanes van ser dones modernes, independents i compromeses que van qüestionar la pedagogia tradicional i van impulsar noves pràctiques per modernitzar l'escola i convertir-la en un espai més participatiu i democràtic.

Tanmateix, l'accés de les dones a la universitat no va ser la prioritat per al govern republicà, sinó que va centrar bona part dels seus esforços en l'educació primària i secundària. Al conjunt de l'Estat, el curs 1931-1932 hi havia 31.607 homes universitaris i 2.206 dones, és a dir, les alumnes tan sols representaven un 6% del total de l'alumnat universitari. El curs que més alumnes va tindre va ser 1934-1935, quan hi hagué 31.510 homes i 2.980 dones —un 8,6% del total d'alumnes—, mentre que el curs següent va disminuir la quantitat d'alumnes —26.661 homes i 2.588 dones (Montero 2009, p. 205).

Taula 4. Alumnes universitaris a Espanya (1931-1936). Font: **Montero, M. (2009).** *La conquista del espacio público: Mujeres españolas en la universidad (1910-1936)*. Madrid: **Minerva Ediciones, 2009**, p. 205.

Curs	Núm. homes	Núm. dones	Total	% homes	% dones
1931-1932	31.607	2.206	33.633	94,0	6,0
1932-1933	29.858	2.047	31.905	93,7	6,3
1933-1934	28.664	2.124	30.788	93,1	6,9
1934-1935	31.510	2.980	34.490	91,4	8,6
1935-1936	26.661	2.588	29.249	91,2	8,8

Un altre esforç rellevant per apropar la cultura i l'educació al poble va ser la creació de la Universitat Popular de la Federació Universitària Escolar entre 1931 i 1932, en la qual van participar moltes dones. La FUE va tindre dos objectius, instruir i educar, i per assolir-los va

---

organitzar conferències i cursos sobre arqueologia, biologia, economia, filosofia, geografia i sociologia dirigits a treballadors i treballadores (Lázaro 2018). A més a més, la FUE també va participar en l'organització de les colònies escolars, el teatre universitari *El Buho* i, durant la Guerra Civil, en les milícies de cultura i l'Institut Obrer de Brigades de Xoc (Baldó 2020, p. 55).

L'esclat de la Guerra Civil i l'arribada del govern del Front Popular a València en novembre de 1936 van convertir la ciutat en la capital de la República i van alterar el curs acadèmic. Segons ha estudiat profusament Marc Baldó (2018, pp. 140-144), la tasca investigadora i les classes magistrals es van aturar, tot convertint-se en cursos de caràcter general per als estudiants als quals els faltaven tres assignatures per finalitzar els estudis i d'altres orientats a l'ocupació professional que es van adaptar a les necessitats bèl·liques. Alguns, per exemple, es van habilitar per exercir com "metges de campanya" i en aquests hi van participar 5 dones estudiants de Medicina. De la mateixa manera, el curs 1937-1938 també va experimentar una reorganització de les assignatures i, tot i que es va desenvolupar amb irregularitat, a la Facultat de Filosofia i Lletres es van matricular 19 dones i 14 homes.

Durant els trenta-tres mesos que va durar la guerra, a l'Espanya republicana van continuar els esforços per mantenir la Universitat activa i apropar la cultura modernitzadora a les classes populars. Alguns professors i alumnes van ser mobilitzats al front o es van exiliar, però d'altres van continuar impartint diverses assignatures i cursos —també a la Universitat Popular— van treballar en oficines de propaganda i es van encarregar de la catalogació i protecció de documents i obres arxivístics, bibliogràfics i artístics (Mancebo i Girona, 1983, pp. 181-230).

A banda de les classes impartides a escoles, instituts o universitats, la conjuntura bèl·lica va fer palesa la necessitat de capacitar les dones professionalment perquè pogueren ocupar-se tant de tasques considerades pròpies del gènere femení —comunicacions, infermeria, ensenyament, confeccionat de roba i tèxtils, etc.— com treballs que havien sigut desenvolupats per homes fins eixe moment —indústria química i transports, entre altres. Així mateix, també va haver una voluntat d'ampliar la formació cultural perquè foren persones autònomes i crítiques. En aquest sentit, l'educació va transformar les seues identitats de gènere i es va convertir en un mitjà de transmissió dels valors de la lluita antifeixista, tret que explica que algunes mestres van formar part d'associacions com Aliança Antifeixista o Asociación de Mujeres Antifascistas, i van participar en la creació de colònies escolars, entre elles Alejandra Soler, llicenciada en Història l'any 1936 (Agulló, 2018, pp. 84-97).

De manera paral·lela, les mestres no sols es van ocupar de la difusió de l'educació i la cultura, sinó que a la València capital de la República també van tindre un paper rellevant María Moliner i Teresa Andrés. La primera va participar en la creació de l'escola Cossío i de l'Institut-Escola de València i va ser vicepresidenta de les Missions Pedagògiques, on es va ocupar de la secció de Biblioteques i va dur a terme una important tasca de difusió de la lectura i creació de biblioteques populars, especialment en municipis rurals. A més, poc després de l'esclat de la guerra va ser nomenada cap de la Biblioteca Universitària. Pel que fa a Teresa Andrés, va ser Delegada en València del Ministeri d'Instrucció Pública, presidenta del Sindicat de Treballadors en Arxius, Biblioteques i Museus de la FETE-UGT, i va fundar, junt a Tomás García, un centre de "Cultura Popular" (Agulló, 2018, pp. 102-104).

Finalment, el curs acadèmic 1938-1939 es va veure interromput en diverses ocasions. Així i

---

tot, destaca la petició realitzada en setembre de 1938 per dotze dones, entre elles l'escriptora i mestra Carmen Conde, que demanaven la tornada a les classes tant per a homes no mobilitzats al front com per a les dones, tot argumentant que s'havien d'ocupar de treballs manuals i intel·lectuals mentre la resta d'homes estaven al front. A més, també defensaven la necessitat de continuar difonent la cultura entre la població per evitar que, una vegada acabada la guerra "no se encuentre España con un problema más y de los más agudos" (Baldó 2018: 145).

4. LA PRIMERA GENERACIÓ DE PROFESSORES A LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

La derrota republicana es faria palesa a la Universitat de València el 29 de març de 1939, quan Manuel Batlle, catedràtic de Dret, va irrompre al rectorat amb un grup de professors antirepublicans i estudiants membres del SEU. Amb aquest acte es prenia possessió de la Universitat en nom del general Francisco Franco.

La dictadura franquista va suposar una pèrdua general de llibertats, però les dones es van veure doblement subjugades. En paraules de Mary Nash, les dones van viure una "contra-revolució de gènere" (Nash, 2012, p. 45) que va tractar d'eliminar de l'imaginari col·lectiu els models de feminitat alternatius que començaren a proliferar durant la Segona República per reprendre amb força –i amb matisos– l'ideal vuitcentista de l'"àngel de la llar". Tal i com ho va expressar María Laffitte en la *Revista Occidente* (1948): "Las normas bajo las cuales se ha desenvuelto la vida de la mujer no han sido ciertamente a propósito para despertar su inteligencia ni formar su carácter." Les dones depenien legalment de l'home que estiguera "al seu càrrec", i aquest fet implicava, entre altres coses, que no podien viatjar, estudiar, traure's el carnet de cotxe o obrir un compte corrent al banc sense autorització paternal, marital o, en els pitjors dels casos (si no estaven casades i el pare havia faltat) d'un germà o familiar home.

Pel que fa als estudis acadèmics, la teòrica Carmen Buj expressava de manera prou gràfica el sentir general de l'època quan va afirmar que hi havia massa dones "languideciéndose y torturándose con el estudio, por el que no sienten gusto" (Baldó, 1999, p. 33). Amb tot, algunes dones van estudiar batxillerat i es van matricular a la universitat. Segons les dades aportades per l'historiador Marc Baldo, els percentatges van anar augmentant a totes les facultats de manera generalitzada: si als anys quaranta les dones conformaven poc més del 10% de la població universitària, a finals dels cinquanta van passar a ser prop d'un 20%. És significatiu que quasi totes elles es van refugiar a la Facultat de Filosofia i Lletres, en la qual trobem percentatges de dones molt més alts donada la històrica feminització del coneixement humanístic front a la masculinització del científic i tècnic. A mode d'exemple, el curs 1949/1950 hi havia 57 dones matriculades a la Facultat de Dret (un 5.05%), 24 a Medicina (un 2.11%), 210 Història (un 68,49%) i 91 a Químiques (un 22,57%) (Baldo, 1999, p. 50).

A les universitats, com a la resta de nivells d'ensenyament, es va generalitzar la pràctica de la depuració, la qual, sumada a l'exili, les va privar d'algunes de les seues figures més representatives. La depuració va esdevenir un element essencial per a la reordenació educativa i la construcció d'un nou sistema afí als interessos ideològics del règim. Sols comptem amb un coneixement parcial del que va suposar eixa depuració a la Universitat de València, però sabem que es van depurar almenys 14 catedràtics. El claustre general del professorat,

---

per tant, va quedar conformat per intel·lectuals que van viure un exili interior o bé per professors provinents de famílies falangistes o d'ordres religioses (Baldó, 2011, p. 35).

En aquesta conjuntura, les dones es van anar incorporant paulatinament a l'exercici de la docència universitària, encara que a les dècades dels anys quaranta i dels cinquanta són encara poc nombroses quantitativament. La majoria provenien de famílies acomodades que, malgrat les nul·les expectatives laborals que el règim atorgava a les dones, van acceptar que les seues filles traçaren una trajectòria professional. Era relativament habitual trobar dones com a "ajudants" o, en el següent escalafó professional, "professores adjuntes" d'altres professors. L'acceptació d'aquest tipus de tasques és comprensible donat que l'organització i minuciositat són característiques que llavors eren considerades pròpies del gènere femení.

Després d'Olimpia Arozena, la primera dona que trobem a la Universitat de València com a professora és Esther Llorca Quintana, com a ajudant a la Facultat de Ciències l'any 1939. La seguiria Carolina Álvarez Iraizoz a la mateixa facultat el 1942. La Facultat de Filosofia i Lletres hauria d'esperar fins 1959 per trobar a Encarnación Maestro González adscrita a la càtedra de Paleografia i Diplomàtica (Navarro Olmos; Chismol Muñoz-Caravaca, 2014, p. 280).

Amb la fi de l'autarquia i l'obertura que va suposar el "desarrollismo", les aspiracions professionals de les dones es van anar ampliant paulatinament. Amb la *Ley sobre Derechos Políticos, Profesionales y de Trabajo de la Mujer* (1961) que va impulsar la falangista Mercedes Formica s'eliminaven, almenys sobre el paper, les discriminacions laborals per raó de sexe amb les excepcions de la judicatura, l'exèrcit i la marina mercant. En l'àmbit educatiu, també es van produir millores significatives tant en l'ensenyament primari i secundari com en l'universitari. Per exemple, es va dividir el batxillerat en elemental i superior, amb la qual cosa es facilitava l'accés als estudis superiors a sectors de la població més amples, incloent les populars i les dones, que potser s'animaven amb menys prejudicis a iniciar el batxillerat elemental i comptar amb un títol valuós per introduir-se després al món laboral.

Així les coses, el mapa d'alumnat universitari es va anar multiplicant, diversificant i des-masculinitzant a poc a poc. Als anys seixanta, un 30% de l'alumnat estava conformat per dones i en finalitzar la dictadura n'eren ja el 40%. Avui dia, per cada 100 homes matriculats a la universitat hi ha 110 dones, encara que la distribució per àrees de coneixement continua sent irregular i reproduint estereotips de gènere vinculats a les expectatives professionals.

Taula 5. Estudiants a la Universitat de València (1945-1971). Font: *Memòries anuals de la Universitat (Arxiu Universitat de València)*. Citat per BALDÓ, M. (1997). *La facultat de Filosofia i Lletres de València, 1857-1977. Esbòs històric.*, *Saitabi*, 47, p. 84.

Curs	Núm. homes	Núm. dones	Total
1945-1946	2260	234	2494
1951-1952	2560	420	2980
1956-1957	2963	348	3269
1965-1966	3556	1233	4888
1970-1971	8948	3589	12537

Taula 6. Estudiants a la Facultat de Lletres (1945-1971). Font: *Memòries anuals de la Universitat (Arxiu Universitat de València)*. Citat per BALDÓ, M. (1997). *La facultat de Filosofia i Lletres de València, 1857-1977. Esbòs històric.*, *Saitabi*, 47, p. 84.

Curs	Núm. homes	Núm. dones	Total
1945-1946	87	85	172
1951-1952	83	206	289
1956-1957	86	110	206
1965-1966	516	676	1192
1970-1971	1468	1630	2686

Si als anys quaranta i cinquanta la Facultat de Filosofia i Lletres a penes comptava amb professores, al llarg de les dècades dels seixanta aniran apareixent a poc a poc altres vinculades als diferents departaments de la facultat. Gràcies a l'estudi realitzat per Elena Navarro Olmos i Guillermo Chismol Muñoz-Caravaca, coneixem quines van ser les dones que van conformar la plantilla del professorat de l'antiga Facultat de Filosofia i Lletres, així com quines van assolir les primeres càtedres. Totes les dades que s'especificaran al respecte en els següents paràgrafs han estat estretes del seu article "La mujer en la Universidad: las primeras profesoras de la Facultad de Filosofía y Letras de la UVEG" (2014). Emilia Salvador Esteban va aconseguir una plaça com a ajudant de classes pràctiques el 1961. Quasi una dècada més tard, en 1973, seria una de les primeres en aconseguir una plaça com a professora adjunta a la Universitat de València i seria també la primera directora d'un departament a la Facultat, entre 1972 i 1987.

En termes quantitius, el departament d'Història de l'Art va ser el més feminitzat amb un total de 6 professores al llarg del període franquista. El departament d'Història Contemporània va comptar amb 4 professores i els d'Història Medieval, Història Antiga i Filosofia amb 3 cadascun. Els departaments d'Història Moderna i el de Llengua i Literatura Espanyola, per la seua part, en tindrien 2 cadascun. Hi hauria altres professores a diferents departaments de llengües —quasi totes elles dones estrangeres formades als seus països d'origen—, com és el cas de la britànica Vivienne Hughes o l'alemanya Herta Schulze. Geografia seria el més tardà en incorporar una dona a la seua plantilla a finals dels anys seixanta. En el cas del de Pedagogia, sols trobem una professora, Isabel Gutiérrez Zuluaga. Malgrat la vinculació històrica del gènere femení a l'àmbit educatiu, l'escassetat de dones al departament de Pedagogia s'explica perquè la majoria de les dones que no es decantaven per l'ensenyament primari i secundari acabarien treballant a escoles de magisteri. Amb tot, Isabel Gutiérrez Zuluaga va ser la primera dona en assolir una Càtedra a la Facultat de Filosofia i Lletres l'any 1972.

De totes les dones que van confirmar la plantilla del professorat de la Facultat de Filosofia i Lletres durant la dictadura franquista, algunes van desenvolupar una consciència feminista explícita, especialment a partir de la dècada dels 70. És el cas de professores com Celia Amorós, qui en la actualitat és un referent del pensament feminista, o de Trini Simó, activista feminista a més de presidenta i co-fundadora de la *Asociación de Mujeres Universitarias* (1976). Al caliu d'elles i de moltes altres dones, l'any 1977 la Universitat de València va

---

acollir les *I Jornades de la Dona* a la Facultat d'Econòmiques, des de les quals es va llençar una campanya sobre la igualtat de drets i contra l'adulteri (Verdugo 2012). Eixe mateix any, la Facultat de Filosofia i Lletres seria dividida en tres —Geografia i Història, Filosofia i Ciències de l'Educació i Filologia— i es traslladaria a l'actual campus de Blasco Ibáñez tot abandonant la seu històrica al carrer de la Universitat.

5. A MODE DE CONCLUSIÓ

El recorregut de l'article, i de l'exposició en la que es basa, finalitza l'any 1977, però resulta inevitable fer un pas endavant i situar-nos al present a l'hora de tancar aquestes línies. El camí recorregut per les dones des que Dolors Aleu, Elena Maseras o Martina Castells aconseguiren un permís especial per ocupar les aules universitàries a finals del segle XIX ha sigut intens i el sistema universitari ha trontollat de manera sorprenent. Avui dia trobem certa paritat entre l'alumnat universitari i també ha augmentat exponencialment la proporció de professores que ocupen llocs a la universitat. Encara queden, tanmateix, molts obstacles per superar: la generització de disciplines, la bretxa salarial, la penalització acadèmica que suposa la maternitat o la deserció progressiva de les dones a mesura que s'ascendeix en la jerarquia acadèmica (Samper-Gras, Jabbaz, Tomás, Ferrer 2021) són sols algunes de les dificultats que encara troben les dones i que reproduïxen, i emfatitzen, al món universitari les dinàmiques i jerarquies de poder pròpies del sistema patriarcal. Esperem que estudis i exposicions com els esmentats a aquest article contribuïsquen no sols a ampliar el coneixement general sobre aquest assumpte, sinó també a transformar les nostres realitats.

REFERÈNCIES

- Aguado, A. i Ramos, M. D. (2002). *La modernización de España (1918-1939). Cultura y vida cotidiana*. Síntesis.
- Aguado, A. i Ramos, M. D. (2008). La modernidad que viene. Mujeres, vida cotidiana y espacios de ocio en los años veinte, *Arenal*, 15 (2), 265-289.
- Aguado, A. i Ortega, T. M. (coords.) (2011). *Feminismos y antifeminismos: culturas políticas e identidades de género en la España del siglo XX*. Publicacions Universitat de València.
- Aguado, A., Agulló, C. i Sanfeliu, L. (2018). Dones i Guerra Civil: Política, cultura i educació a la València capital de la República. En J. Navarro i S. Valero (eds.). *València capital de la República vol. 1* (pp. 135-160). Ajuntament de València.
- Agulló, C. (2018). Bales, llapisseres i agulles de cosir: l'educació de les dones a la València en guerra. En J. Navarro i S. Valero (eds.). *València capital de la República vol. 3* (pp. 81-106). . Ajuntament de València.
- Agulló, C. (2020). *Mestres valencianes republicanes: les llums de la República*. Publicacions Universitat de València.
- Baldó, M. (1997). La facultat de Filosofia i Lletres de València, 1857-1977. *Esbòs històric. Saitabi*, 47, 21-87.

-
- Baldó, M. (1999). La població de la Universitat de València al segle XX. *Saitabi*, 49, 17-60.
- Baldó, M. (2009). Aterrados, desterrados y enterrados: la represión franquista del profesorado universitario. *Saitabi*, 59, 191-210.
- Baldó, M. (2011). Represión franquista del profesorado universitario. *Cuadernos del Instituto Antonio Nebrija*, 14, 31-51.
- Baldó, M. (2018). La universitat en guerra. En Javier Navarro i Sergio Valero (eds.). *València capital de la República vol. 3* (pp. 134-152). . Ajuntament de València.
- Baldó, M. (2020). La Universidad en guerra. En Marc Baldó i Ana María Botella (eds.). *El desafío de la cultura moderna. Música, educación y escena en la Valencia republicana (1931-1939)* (pp. 41-60). Publicacions Universitat de València.
- Ballarín, P. (2001). *La educación de las mujeres en la España contemporánea (siglo XIX-XX)*. Síntesis.
- Flecha, C. (1996). *Las primera universitarias en España*. Narcea.
- Lázaro, L. M. (2018). Les Universitats Populars de la FUE com a model d'educació popular a l'Espanya republicana. En Javier Navarro i Sergio Valero (eds.). *València capital de la República vol. 3* (pp. 107-132). Ajuntament de València.
- Mancebo, M. F., i Girona, A. (1983). La Universidad de Valencia durante la Guerra Civil. La F.U.E. *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, 4, 181-230.
- Mancebo, M. F. (1987). Una universidad en guerra. La Federación Universitaria Escolar. Valencia, 1936-1939. En *La II República una esperanza frustrada: actas del Congreso Valencia Capital de la República (Abril 1986)* (pp. 293-319). Edicions Alfons el Magnànim.
- Mancebo, M. F. (2007). La Universidad: profesores y estudiantes (1936-1937). En Aznar, Manuel (ed.). *València, capital cultural de la República (1936-1937)* (pp. 635-650). Generalitat Valenciana.
- Magnini, S. (2001). *Las modernas de Madrid: Las grandes intelectuales españolas de la vanguardia*. . Ediciones Península.
- Montero, M. (2009). *La conquista del espacio público. Mujeres españolas en la universidad (1910-1936)*. Minerva Ediciones.
- Nash, M. (2015). Las mujeres bajo el orden patriarcal franquista. En J. Casanova (coord.). *Cuarenta años con Franco* (pp. 191-228). Crítica.
- Navarro, E. i Chismol, G. (2014). La mujer en la Universidad: Las primeras profesoras de la Facultad de Filosofía y Letras de la UVEG. En *Aportaciones a la investigación sobre mujeres y género: V Congreso Universitario Internacional "Investigación y Género*. Sevilla, 3 y 4 de julio de 2014, 476-492.
- Peset, M. (coord.) (2000). *Història de la Universitat de València. Volum 3. La Universitat Liberal (Segles XIX i XX)*. Universitat de València.
- Samper-Gras, T., Jabbaz, M., Tomás, S., i Ferrer, A. (2021). ¡No son las criaturas, es la Aca-

---

demia! Brechas salariales de género y carrera investigadora en la Universidad. *Asparkia. Investigació Feminista*, 39, 165-184.

Valero, S. (2020). La educación en la Valencia de los años treinta: continuidades, cambios y rupturas. En M. Baldó i A. M. Botella (eds.). *El desafío de la cultura moderna. Música, educación y escena en la Valencia republicana (1931-1939)* (pp. 61-74). Publicacions Universitat de València.

Verdugo, V. (2012). Les primeres dones de la Universitat de València. En *XX Jornades d'història de l'educació: cohesió social i educació*. Andorra, novembre 2012, 225-238.